

KONUT SORUNU: ENGELS'İN KENT KURAMINA KATKISI

Özdemir Gündoğan

Şehir Plancısı

ÖZET

Kapitalist üretim, işçi sınıfını büyük kentlerde en kötü koşullarda ilk defa merkezileştirdiğinde *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nu kaleme alan Engels, sınıf oluşum süreçlerinde kentin rolü ve siyasal önemini vurgulamıştı. Engels'in öncülüğü, bugün coğrafya, kent sosyolojisi ve şehircilik disiplinlerinin dikkatini çekiyor olsa da, onun katkısı hala sistemli biçimde açığa çıkarılmış olmaktan uzaktır.

Marx'ın artı-değer kuramını geliştirmesinden sonra ise Engels, teorinin çeper alanlarından biri olan kent kuramına devrimin güncelliğini merkez alan sınıfsal bakışı ile en büyük katkıyı yapmıştır. Engels'in bu katkısının en ayırt edici özelliği onun kapitalist üretim koşullarında yeniden üretilen bir karşıtlığın, kır-kent karşıtlığının altını çizmesidir. Öyle ki Engels bu karşıtlığı toprak mülkiyeti ile dolayımli olarak ele alırken, Marksist kent kuramının da temellerini atmıştır. Bu karşıtlık ve dolayım, kentsel sorunların toplumsal sınıflarla bağını anlamayı sağladığı gibi, devrimin güncelliği perspektifinin inşa edileceği zemini de sunar.

Bu katkının basit bir anlatımı için burada Engels'in *Konut Sorunu* adıyla kitaplaştırılan makalelerinde değinilen, ancak modern coğrafya, kent sosyolojisi ve şehircilik disiplinlerince çoğunlukla ihmal edilen bir zıtlığa, konut açığı ve konut fazlası olgularına yoğunlaşılacaktır. Engels, belirli bir anda konut açığı ve fazlası olgularından sadece birinin gerçekleşeceğini varsayan "ya o, ya bu" biçimindeki bir bakış yerine, zıtlığın eşzamanlı olarak diyalektik bir varoluşa sahip olduğu fikrindedir.

Bu çerçevede Engels, *Konut Sorunu*'nda Almanya'da yaşanan somut konut sorununu, geçici ve o dönem için normal sayılan unsurların sentezi olarak kavramaktadır. Engels'in polemik tarzda sunduğu bu diyalektik bakışı, *Kapital*'in III'üncü cildi yayımlanmadan önce başarıyla yürütmüş olması, Engels'in *Konut Sorunu*'ndaki değerlendirmelerinin artı-değer kuramı ile koşutluk içinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent kuramı, konut açığı, konut fazlası, kır-kent karşıtlığı, mülkiyet tekeli, mutlak rant, farklılık rantı

"HOUSING QUESTION" AS A CONTRIBUTION OF ENGELS ON URBAN THEORY

ABSTRACT

While capitalist production firstly concentrated working class in the terrible conditions of metropolitan areas, Engels wrote "*Conditions of Working Class in England*" to indicate the role and the importance of urban areas as the arena of emergence of social classes. Though his pioneer role today is remarkable in different disciplines like urban geography, sociology and planning, his contribution on urban theory is still far from being revealed systematically.

Whereafter the publication of Marx's theoretical formulation of surplus value, Engels focusing on actuality of the revolution with class perspective, contributed to the outer side of this theory, urban theory. Engels' emphasis on a contradiction, reproduced in capitalist mode of production, that is urban-rural contradiction is the most distinctive feature of his contribution, thereby contradiction mediating to land property laid the base of Marxist urban theory. This contradiction and mediation helps on understanding the relation between urban problems and social classes, and constitutes a base for the perspective of actuality of the revolution in urban realm.

In this article, for a simple presentation of his contribution, we will focus on an opposing phenomena, housing shortage and oversupply, stated by Engels in "*Housing Question*" and mostly ignored by disciplines like urban geography, sociology and planning. Instead of assuming opposition as binary and sequential, Engels has a dialectical point of view.

Therefore Engels in "*Housing Question*", discusses the concrete form of housing shortage in Germany as a synthesis of temporary and normalised features. Engels' polemics achieving dialectical view predated *Capital III*, shows how Housing Question was written parallel to the theory of surplus value.

Keywords: Urban theory, housing shortage, housing oversupply, urban-rural contradiction, monopoly of landed property, absolute rent, differential rent

GİRİŞ

Engels'in erken dönem eserlerinden biri olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, onun kent kuramına tartışmasız katkısını göstermek için en çok başvurulan kaynaktır. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Amerikan coğrafya ve sosyoloji ekolünde önemli bir yer tutan Chicago Okulu'nun metropol kent modelini, Engels'in onlardan seksen yıl önce iktisadi terimlerle açıklamış olması akademik çevrelerce ilgi çekici bulunmuştur. (Harvey, 2009, s.125) Aynı eser, Engels'in kent üstüne kaleme aldığı ilk eser olması nedeniyle de dikkat çekmiş, onun kentsel sorunlara olan duyarlılığını ve kentsel süreçlerin sınıf bilincinin oluşumuna olan katkısını önemsediyi göstermek için kullanılmıştır (Şengül, 2001). Ancak, Engels'in kent kuramına katkısı, kapitalist üretimin işçi sınıfını en kötü koşullarda kentlerde ilk defa çarpıcı biçimde merkezileştirdiği bir dönemde kaleme aldığı bu eserle özetlenemez. Engels, bu esere 1892 yılında yazdığı Önsöz'de şöyle demektedir:

"Söylemenin hiçbir gereği yok, bu kitabın genel teorik yaklaşımı -felsefi, ekonomik, siyasal- bugünkü yaklaşımım ile çakışmıyor. O zamandan bu yana esas olarak ve hemen hemen tamamen Marx'ın çabalarıyla bir bilim olarak gelişen modern enternasyonal sosyalizm, 1844'te henüz ortalarda yoktu." (Engels, 1997, ss.32-33)

Bu yüzden Marx'ın *Kapital*'in I'inci cildini yayımlamasından ve Paris Komünü yenilgisinden sonra, 1870'lerin başında yazılan, üç makaleden oluşan *Konut Sorunu* isimli eser olmaksızın Engels'in kent kuramına katkısını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün değildir. Bu iki eserden ilki sınıf karşıtlığının büyük kentlerde ve kasabalarda nasıl sürdüğüne dair genel bir görünüm ortaya çıkarırken, ikincisi bu koşulların artı-değer kuramı ışığında derinliğini yakalamayı sağlar. Bu yüzden *Konut Sorunu*, Engels'in artı-değer kuramının getirdiği teorik ilerlemeyi içermesi açısından büyük önem taşır.

Burada *Konut Sorunu*'nun başından sonunda kadar analizi yerine, bu eserde vurgulanan zıtlıklar makalelerden kesitler alınarak aktarılacaktır. Engels, polemik tarzda kaleme aldığı makalelerinde Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) sonrasında Berlin'de ortaya çıkan konut açığı üstüne düşünceleri eleştirir. Yoksa amacı, ne Alman hükümetini sebep olduğu bir konut açığı nedeniyle eleştirmek, ne de konut açığının sebeplerini anlamak ve onu teorik bir bağlama yerleştirmektir. Kendisinin dediği gibi *"bu polemik başka hiçbir işe yaramasa bile her ne olursa olsun, kendilerine özgü 'pratik' sosyalistlerin uygulamalarının ne olduğunu tanıtladığı için değer taşır"* (Engels, 1992, s. 105).

1870'lerin başında Alman sosyalistlerinin konut sorunu üstüne fikirleri küçük burjuva sosyalisti Proudhon'un görüşlerinden etkilenmeye başlamıştır. O sırada Marx *"büyük temel yapıtı"*nı, yani *Kapital*'in diğer ciltlerini yazmakla meşguldür. *Kapital*'i tamamlayabilecek zaman bulabilmesi için aralarındaki *"işbölümünün*

bir sonucu olarak, (...) karşıt görüşlere karşı mücadele" Engels'e düşmüştür.

1. KONUT AÇIĞI

Konut Sorunu'nda Engels, özellikle Arthur Mülberger'in Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin yayın organı Volksstaat'ta yayımlanan makalelerini ve Emil Sax'ın *"İşçi Sınıfının Konut Koşulları ve Reformu"* isimli kitabını çürütmek ve küçük burjuva sosyalizmini etkisiz kılmak amacındadır. Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni tehdit eden küçük burjuva sosyalizminin konut sorununa bakışı özetle şöyledir: Konut açığı ve kiralardan yüksekliği can yakıcı hale gelmiş, kiracı ve mal sahibi arasındaki ilişki bir aldatmacaya dönüşmüştür. Buna karşı sosyalist aydınlar, sorunun kapitalizm ya da emek sermaye çelişkisi ile bağlantılı olduğunu dile getirmektedir. Ortada ahlaki olmayan bir durum olduğu ya da adaletin herkesin hakkı olduğu, kiralık konut yerine işçilerin kendi konutunun mülkiyetine sahip olması gerektiği anlatılır. Konut sorununu dolaysız biçimde soyut bir kapitalizme bağlayan, çözümünü de işçinin ev sahibi olmasına indirgeyen bu bakış açısı Engels'in eleştirisinin esas konusunu oluşturur.

Polemik dilden ileri gelen geçişler *Konut Sorunu*'nun anlaşılmasını çoğu zaman güçleştirmiştir. Eserin teorik katkısının doğru anlaşılabilmesi için eserdeki bazı zıtlıklara yoğunlaşılması başlangıç için doğru adım olacaktır: Engels, *Konut Sorunu*'nda hem yeterince konut var demektedir, hem de yüksek konut fiyatlarının zamanla dengeleneceğini söylerken, konut arzının yetersizliğini kabul etmektedir; hem kapitalizmin bu sorunu çözebileceğini, hem de çözemeyeceğini savunur; hem konut sorunun tüm sınıfların sorunu olduğunu, hem de işçi sınıfının aşırı kalabalık ve sağlıklı konutlarda yaşamasını içermeyi ileri sürmektedir. Bu zıtlıkları başlangıçta yazmamızın nedeni eserin derinlerine ışık tutmaktır. Çünkü bu zıtlıkların aynı çerçevede buluşturulması hem Engels'in Marksist kent kuramına katkısını verecek, hem de *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli eserden yapılacak yanlış çıkarımların da önünü alacaktır.

Başlarken kapitalizm ve konut sorunu üstüne Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli eserine dayanarak genel bir değerlendirme yapmak gerekir.

"İşçilerin kendilerine ait mal ve mülkleri yoktur; geçimleri tamamen ücretlerindendir; (...) toplum onların durumu hakkında parmağını kıpırdatmaz; (...) Her emekçi, hatta en iyileri bile, o nedenle, sürekli olarak işini ve aşını yitirme tehdidinde, yani açlıktan ölmeye açık yaşar." (Engels, 1997, s. 127)

Engels, bu sistemde işçi sınıfının konut ihtiyacının karşılanmasının ancak onu esir edecek şekilde ve ücretleri düşük tutmanın koşulu olduğunu belirtir. Bu nedenle

kapitalizmde işçi sınıfı açısından asıl konut sorununun genel bir yasa olarak her zaman var olduğu söylenebilir.

Diğer yandan Engels, *Konut Sorunu*'nda baştan beri sanayi kenti olarak kurulan kentlerde konut açığının neredeyse yaşanmadığını aktarabilmektedir. Burada kuşkusuz kastedilen, işçi sınıfının asıl konut sorununun bu tür kentlerde yaşanmadığı değil, bu kentlerde konut sorunu üstüne dikkate değer somut bir tartışmanın gün yüzüne çıkmadığıdır. Ya da tersine, konut açığının belirgin hale gelmiş olduğu somut bir yerde, siyasal süreçlerin de baskınlığında emek sömürüsü nasıl normal hale getiriliyorsa, kapitalizmin genel bir yasası düzeyindeki işçi sınıfının asıl konut sorunu da normalmiş¹ gibi görünmez kılınıp, tüm geçiciliğine karşın ilgi, belirli bir konut açığı ya da küçük burjuvazinin konut açığı üstüne yoğunlaştırılabilir.

Biri kapitalizmin genel bir yasası olduğu halde normalleştirilerek değişmez kılınan, diğeri kapitalizmin geçici bir hali olduğu halde değiştirilmesi konu edilen yanları arasındaki ayrım, *Konut Sorunu* isimli eserde önemli bir yer tutar ve sürekli birbirini içine geçer. Her somut olay gibi Almanya'da konut sorunu da kendine özgü bir biçimde, sınıf mücadelesinin o andaki durumu tarafından belirlenmiştir. Somut durum çok sayıda belirlenimin bir bileşimi olduğundan, Berlin'de konut sorunu kapitalizmin genel/özel ve normal/geçici yönlerini kendi bünyesinde barındırmıştır.

Almanya'da yaşanan kabaca şudur: Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) tazminatı olarak Fransız milyarları Almanya'ya akmakta, Almanya büyük sanayiye geçmek üzere dönüşüm geçirmektedir. Bir yandan kırsal alanda çalışan işçiler işini, evini kaybedip kentlere akın etmekte, diğer yandan sanayinin geliştiği kentlerde konutlar yıkılmaktadır. Böylece Berlin'de bir konut açığı ortaya çıkar. Yani burjuvalaşan iktidar kırsal sanayiye ("ländliche Hausindustrie" - Alm., "Rural domestic industry" - İng.) bitirmekten, sanayi işçisini Berlin'e çekmekten, kentteki eski konutları yıkıp yerlerine yeni binalar yapmaktan, işçi sınıfı için konut üretmiyor olmaktan çekinmemektedir. Özetle Berlin'de konut sorunu, sermaye sınıfının cüretinden ileri gelir. Konut arzını yetersiz kılan bu durum, Berlin'de işçi sınıfı dışında küçük burjuvaların da konut açığından etkilenmesine ve konunun kamuoyunda tartışılmasına sebep olur.

Ama salt bir konut sorunu olarak ele alınıp genelleştirildiğinde kapitalizmin geçici olan yanları, yani konut arzının yetersizliği kendi başına kapitalizmin değiştirilmesi gereken yanı haline gelecek, böylece konut piyasasının ötesi sorgulanamayacaktır. Bu nedenle Engels, Alman basınında geçtiği şekliyle normalleştirilen asıl konut so-

runu ve diğer yandan bu sorunun eleştiri konusu haline getirilen geçici olan özellikleri arasında ayrım yapma gereği duyar:

"Bugünlerde basında öylesine büyük bir rol oynayan [sözde-ÖG] konut darlığı, işçi sınıfının genellikle kötü, aşırı kalabalık ve sağlığa aykırı konutlarda yaşamalarını içermemektedir. ... konut darlığı ile kastedilen nüfusun ani bir şekilde kentlere akışı sonucu işçilerin kötü konut koşullarının kendine özgü bir şekilde yoğunlaşmasıdır." (Engels, 1992, s. 20)

İşçi sınıfı, asıl konut sorununu kapitalizmin bu normal sayılan şartları altında yaşamaktadır, ama basında kastedilen o anki konut arzının yetersizliğidir, yani kapitalizmin geçici yönüdür. Konut açığının ortadan kaldırılması kapitalizmin geçici sorunlarından kurtulma ve kapitalizmin normalleştirilen koşullarına ulaşma anlamındadır.

Mülberger de sorunun geçici yönlerini, bir işçi sınıfı sorunu olarak genelleştirmektedir. Ama Engels, bu darlığın bir işçi sınıfı sorunu olarak kendi başına genelleştirilmesine karşıdır: *"... bütün ezilen sınıflar bütün dönemlerde oldukça aynı [ya da eşit-ÖG] biçimde bu sıkıntıyı çekmişlerdir."* (Engels, 1992, s.20)

Mülberger'e göre konut açığı *"işçinin işçi olarak kapitalist tarafından sömürülmesinin doğrudan bir sonucu"* olarak yaşanan bir aldatmadır. Engels, ona sorunun *"kapitalist üretim biçimi sonucu ortaya çıkan sayısız daha küçük, ikincil kötülüklerden biri"* olduğunu hatırlatmaktadır. Öyle ki konut darlığı, sonunda Berlin'de de ayarlamaya varacaktır. Konut fiyatlarındaki aldatma ya da artış normal hale gelirse, zaman içinde bunun işçi ücretlerindeki bir artışla, tersinden de konut maliyetindeki düşmenin bir süre sonra işçi ücretlerindeki bir düşme ile dengeleneceğini belirtir: *"... işgücünün üretim maliyetindeki her azalma, ... işgücünün değerinde bir gerilemeye eş değerdir ve dolayısıyla sonunda ücretlerde bunu karşılayan bir düşme ile sonuçlanacaktır."* (Engels, 1992, s. 51)

Yanlış genellemelerin önüne geçmek için Engels, konut fiyatlarının aşırı yükselmesi yoluyla yapılan aldatmaya bilimsel sosyalizmin genel teorik çerçevesinden, artı-değer kuramı açısından ışık tutar. Mülberger'in *"işçi sınıfından alınan ödenmemiş artı-değerin tek tek kapitalistler arasındaki dağılımını yeniden düzenlemekten başka bir şey"* önermemiş olduğunu, yaşanan aldatmanın emeğin yeniden üretim alanında olduğunu ilan eder:

"... işçi, bakkalı ya da fırıncısı tarafından malın fiyatı ya da kalitesi yönünden aldatıldığı zaman, bu, ona, işçi olma özelliği nedeniyle yapılmamaktadır. (...) dükkan sahibinin aldatması kadar sadece işçi sınıfının sırtına binen küçük bir kötülüktür. ... Konut darlığı için de durum aynıdır." (Engels, 1992, s.21)

1 Metinde "normal" kavramı geçicinin karşıtı, yani kalıcı anlamında kullanılmamaktadır. "Normal"den kastedilen, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu koşullarda değişmez sanılan ve günlük dilde de bu şekilde kullanılan, ama sosyalizm mücadelesinin değiştirmeyi hedeflediği koşulların bir görünümüdür.

Engels, meselenin özüne dokunmayan, uzlaşmazlık içermeyen, ayarlanabilir bir temelin esas alınmasına karşı, aldatmanın üretim ve tüketimdeki durumu arasındaki farklılığı bilimsel sosyalizm açısından ifade etmek zorunda kalmıştır.² *"Kapitalist, işçinin ister emeğinin değerinin daha azını, ister daha fazlasını, ister tam karşılığını ödesin, işçi, emeğinin ürününün bir kısmında her zaman dolandırılır. Kiracı ise, ancak konuta değerinden fazlasını vermeye zorlandığında dolandırılır."*

Eğer gerçekten bir aldatma aranıyorsa, bu üretim alanında; emek, sermaye çelişkisinde hüküm sürmektedir, tüketim alanındaki bir aldatma ekonomik ayarlama ile çözülecektir, ama üretimdeki aldatmanın ortadan kaldırılmasının tek yolu *"toplumsal devrimdir."*

Engels, yaşama mekânında sorunların, tüketimdeki ayarlama ve dengelenme sürecinin önemsiz olduğunu söylemez. Bu sorunlar ancak tarihsel bir bağlama yerleştirildiğinde sınıf mücadelesi açısından anlamlı olacak, ancak o zaman konut sorununa karşı mücadele işçi sınıfı mücadelesi açısından anlam ifade edecektir. Önsöz'de Almanya'da bir dönem kırsal alanda işçinin kendi bahçeli konutuna sahip olmuş olmasının, büyük sanayiye geçiş sürecinde kapitalizmin gelişimine nasıl bir temel oluşturduğu üstüne eşsiz bir çözümleme yapar:

"Hiçbir yerde, ... Alman [kırsal-ÖG] sanayilerinde olduğu kadar rezilane düşük ücret ödenmemektedir. Rekabet sayesinde kapitalist, işgücü fiyatından ailenin kendi küçük bahçesi ya da tarlasından kazandığı kadarını indirebilmektedir. İşçiler kendilerine teklif edilen herhangi bir parça-ücreti kabul etmek zorundadırlar, çünkü aksi takdirde hiç bir şey alamazlar ve yalnızca kendi tarım ürünleriyle de geçinemezler, ve öte yandan da, zaten onları oldukları yere zincirleyen bu tarım ve toprak mülkiyeti başka yerde iş aramalarını engellemektedir. Almanya'nın dünya pazarında bütün bir seri küçük malda rekabet gücünü koruyan temel budur ... Öteki sanayi kollarında da Alman işçilerinin ücretlerini ve yaşam koşullarını Batı Avrupa ülkelerinin altında tutan, her şeyden çok bu durumdur... Burada açıkça görüyoruz ki, daha önceki bir tarihsel aşamada, işçilerin görece gönencinin temeli olan şey, yani tarım ve sanayi bileşimi, ev, bahçe ve tarla, ve mesken mülkiyeti güvencesi, günümüzde, büyük sanayi egemenliğinde, yalnızca işçiler için en kötü engel değil, ama bütün işçi sınıfı için en büyük şanssızlık, ... bütün ülkede ücretlerin, örneği görülmemiş düşüklüğünün temeli haline gelmektedir (...) Almanya'da sanayi devrimini İngiltere ve Fransa'dakinden çok daha geniş bölgelere ya-

2 Engels, F. (1992) *Konut Sorunu*, Sol Yayınları, İkinci Baskı'da bu bölümün çevirisi *"işçi emeğinin ürününün bir kısmında, bu emeğin karşılığı kapitalist tarafından değerinin altında, üstünde ya da tam karşılığında ödenmiş olsun, bir miktar aldatılmaktadır; kiracı ise ancak, konuta değerinden fazla vermek zorunda bırakıldığı zaman aldatılır"* biçimindedir. Bu metinden işçinin kapitalistle ilişkisinde *"bir miktar"* aldatıldığı anlamı çıkmaktadır ki, bu anlam hem Marx'ın artı-değer kuramına, hem de Engels'in *Konut Sorunu*'ndaki fikirlerine tamamen terstir. Bu yazıda doğru alıntı için, *Konut Sorunu*'nun Aralık 1970'te basılan Hasan Çakır çevirisinden faydalanılmıştır.

yan, kırsal bölgelerin, sanayii tarafından bu şekilde köklü bir biçimde değişikliğe uğratılmasıdır. Sanayimizin görece olarak bu düşük düzeyidir ki, onun alan olarak yayılmasını daha da zorunlu kılmaktadır. Bu, İngiltere ve Fransa'nın tersine, Almanya'da devrimci işçi sınıfı hareketinin yalnızca kentsel merkezlerde kısıtlanacak yerde, ülkenin büyük bir kısmında neden böyle çok büyük ölçüde yayıldığına açıklamaktadır." (Engels, 1992, ss.15-16)

Engels, kapitalist koşullarda ayarlama ile dengelenecek konut açığının ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Ama ne yeni bir yasal düzenleme, ne de adalet anlayışı ile... Sorun bir devrimle çözülecektir. Mülberger onun sorunu önemsizleştirdiğini düşünmektedir. Günümüz yazarlarından Merrifield'in (2012) de, Engels'in şehrin sorunları yerine konuyu devrime getirdiğini, *"şehrin diyalektiklerini önemsiz gibi"* gösterdiğini, onun şehir siyasetini kavramamış olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Oysa yanıt önceden verilmiştir:

"işçilerin mevcut rezilce konut koşullarını "önemsiz bir ayrıntı" saydığım şeklindeki imayı da yanıtlamayı ... gereksiz görüyorum. Bildiğim kadıyla, Almanya'da ilk kez bu koşulları İngiltere'de varolan klasik biçimiyle tanımlayan bendim." (Engels, 1992, s. 102)

Engels'in Berlin'deki konut açığının geçici olan, sınıflar arası bir uzlaşmazlığa sebep olmayan, tüm sınıfları etkileyen, ikincil olan yönleriyle ilgili fikri değişmemiş hatta tezleri, İngiltere'de zaten doğrulanmıştır.³ Bu esere 1892 tarihinde yazdığı Önsöz'de Engels (1997, s.31) İngiliz kentleri üstüne *"bu kitapta anlatılan en göze batır rezillikler ya tümünden ortadan kalkmış ya göze daha az çarpar olmuştur"* demektedir.

2. KONUT FAZLASI

Artık ufak-tefek yakınma konularını bir yana bırakıp, başta belirtilen tezatlığa geçebilir, arzın talebin gerisinden geldiği ve bu nedenle ortaya çıkmış bir konut açığı yanında, kapitalizmin normal şartları altında hüküm süren ve *Konut Sorunu*'unda ilk defa bu kadar açık şekilde ileri sürülmesine karşın ihmal edilen konut fazlası olgusu üstünde durabiliriz. Engels (1992, s. 35), *Konut Sorunu*'nda *"rasyonel kullanımı varsayımıyla, büyük kentlerde, herhangi bir gerçek 'konut darlığı' anında giderecek mesken için yeterli bina zaten vardır"* demektedir, devamında bunu tekrar etmektedir: *"... konut darlığını varlıklı sınıflara ait lüks meskenlerin bir kısmını istismal ederek geri kalanına zorunlu yerleştirme yaparak anında düzeltilebileceğini görmüştük."* (Engels, 1992, s.54)

3 Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu isimli eserini yazdığı dönemde, ne Proudhon eleştirisi, ne de sorunun geçici ve normal boyutları üstüne ayırım net biçimde görülebilmektedir. Engels bu eserin amacını *Konut Sorunu*'nda şöyle açıklamıştır: *"Alman sosyalizmi için gerçekçi bir temel sağlamak üzere yapmıştım. Ancak, hiç bir zaman çok daha önemli gıda sorununun ayrıntıları ile meşgul olmadım gibi, sözde konut sorununu da çözümlemeye çalışmak aklıma gelmemiştir."* (Engels, 1992, s.103)

Bugün büyük kentlerin tamamında rahatlıkla gözlemlenen konut stoğu fazlasını Engels'in yaklaşık 150 yıl önce bu açıklıkla ileri sürmesi şaşırtıcı gelebilir. Oysa *Kapital*'in I'inci cildinin İlkel Birikim başlıklı sekizinci kısmında aktarıldığı gibi kapitalist toplumu tarih sahnesine çıkaran en önemli koşullardan biri toprak mülkiyetindeki dönüşüm, yani "özgür" işçinin mülksüzleştirme yoluyla ortaya çıkışıdır. Kapitalizmin gelişiminin bir aşamasında bu koşulun sağlanmadığı sömürgelerde "sistemli sömürgecilik", sömürge hükümetinin boş topraklara el koyarak yapay bir fiyat belirlemesiyle, bu koşulun yeniden tesis edilmesini sağlayabilecek, böylece zengin olma hayaliyle sömürgelere giden işçiler, işçi olarak kaldıkları yerden devam etmeye zorlanabilecekler (Marx, 2000, s. 736). Marx, *Artı-Değer Teorileri II*'de de toprağın özel mülk toprak haline getirilmesi ile bu ilişkilerin daha önce var olmadığı Amerika'da "kutsal arz talep yasasının ayaklar altına alınması" ile yaratılan toprağın bu kontrolüne değinmektedir. İster devlet, ister toprak sahibi sınıfın gücüyle yaratılsın, toprağın mülk edinilmesiyle yaratılan bu toprak tekeli, konut fazlasının temeli olduğu kadar, arz ve talep yasası dışında, işçi sınıfını konut satın alabilecek kadar para kazanması için uzun vadede ücretle çalışmaya zorlayarak kapitalist üretimin sürekli kılınmasının da bir yolu haline gelir.

Engels (1992, s. 35) çözümün "doğal olarak, ancak, mevcut sahiplerin mülksüzleştirilmesiyle, yani onların evlerine evsiz işçileri ya da bugünkü evlerinde aşırı derecede kalabalık olan işçileri yerleştirerek" olabileceğini belirtirken kapitalist üretimin toprağın kontrolüne dayanan temellerine vurgu yapmaktadır. Bu, kapitalizmin normal haline gelmiş, "herhangi bir yerde belirli bir ortalama aldatma ölçüsü"nün toplumsal kural haline geldiği düzey olarak değerlendirilebilir.

Engels, *Konut Sorunu*'nda mülkiyet tekelinin ortadan kaldırılması ile kır-kent karşıtlığının ortadan kaldırılmasını birlikte ele almaktadır. Bunun özel bir anlamı vardır, çünkü kır-kent karşıtlığı kapitalizmin mekân-daki temsilidir ve toprak mülkiyeti tekeli ile birlikte ele alınmadığında kent kuramının çerçevesi oluşmuş sayılamaz. Büyük kentin sanayi üretimi ile rekabet edemez hale gelen, ipoteklenerek el konulan kırsal sanayi nüfus kaybetmeye başlar, bu şekilde büyük kentte bir araya gelen yığınlarca işçi vardır. Bu kapitalist üretimin temelinde vardır. Kır-kent karşıtlığının arttığı bu aşamada bile, medyanın, Mülberger ve Sax'ın eleştiri konusu haline getirmediği şey, büyük kentte konut piyasası dışında tutularak boş bırakılan arsa ve konutlar bulunmasıdır. Kentsel toprakların piyasaya dahil edilmemesi ya da yapay olarak fiyatlandırılması devletin değil, kapitalist ekonominin gerçek yasaları ile, topraktaki mülkiyet tekeli ile, kır-kent karşıtlığını derinleştirerek yapılmaktadır. Ama sorunla gerçek anlamda ilgilenmemiş oldukları halde, Mülberger kır-kent karşıtlığının kaldırılmasını ütöpik bulurken, Sax, burjuva bir çözüm önermektedir. Engels'in Mülberger'e karşı yanıtı şöyledir:

"Kent ile kır arasında karşıtlığın ortadan kaldırılması, kapitalistler ile ücretli işçiler arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasından ne daha fazla, ne de daha az ütöpiktir. ... Bu, günden güne, hem sanai hem de tarımsal üretimin gittikçe artan bir pratik istemi haline gelmektedir. ... İnsan sadece Londra'da bütün Saksonya krallığının ürettiği gübre miktarından daha fazlasının her gün ne büyük harcamalarla denize döküldüğünü ve bu gübrenin tüm Londra'yı zehirlemesini önlemek için ne muazzam yapıların gerekli olduğunu gözlediğinde, kent ile kır arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması yolundaki ütöpik öneri önemli bir pratik gerekçe kazanmış olur. Ve Londra'ya oranla daha az önemli olan Berlin bile, en az 30 yıldır kendi pisliğinin kötü kokuları içinde boğulmaktadır." (Engels 1992, ss. 96-97)

Ne kır-kent karşıtlığının, ne özel toprak mülkiyeti tekelinin ortadan kaldırılmasını içeren Sax'ın önerisi ise burjuvalaşmaya mahkûmdur. Emil Sax, ütöpik sosyalistlerin çok daha önce geliştirdiği koloni kentlerini kapitalist koşullarda yeniden önermektedir. Engels, Sax'ın çözümünün İngiltere'de zaten uygulanmış olduğunu ve sadece köyleri kasabalaştırmaktan ibaret bir çözüm olduğunu belirtir.⁴ Çünkü ütöpik sosyalistler koloni kentlerini, kapitalist toplumun günbegün yoğunlaştırdığı kapitalizmin mekânsal görünümünü, kır-kent karşıtlığını ortadan kaldırmak için önermişlerdir.

Sax, büyük sermayenin "işçi sınıflarının evleri için yatırım yapmaktan dolayı utanç duyduğunu" belirttiğinden Engels "bütün sağlık kuralları ayaklar altında çiğnenmediği zaman dahi, işçi konutları yapımının kapitalistler için kârlı olduğunu" belirttikten sonra işçi sınıfı için konut üretilmemesinin sebebini "... daha pahalı konutların sahiplerine çok daha fazla kâr getirmesi ..." (Engels, 1992, s.62) olarak açıklar.

Almanya'da o dönemde "sermaye, elinden gelse bile, konut darlığını ortadan kaldırmak istemez" (Engels, 1992, s.62). Sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak derinleşen kır-kent karşıtlığının o anında bu cüret kapitalist üretime getirilen normal bir ölçü halini almıştır. İşçi sınıfının ağır bir yenilgi aldığı 1848 devrimleri sonrasında devlet de "konut felaketini düzeltmek için bir şey yapmaya ne muktedir ne de isteklidir" (Engels 1992, s.71). Bu yüzden Fransız milyarları işçilerin konut ihtiyacı için harcanmamakta, tersine büyük sanayinin ihtiyacına yönelik yatırımlara aktarılmaktadır.

"Konut sorununun çözümü ile aynı zamanda toplumsal sorunun çözümü değil, ama toplumsal sorunun çözümü ile, yani kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması ile ancak konut sorununun çözümü mümkün olmaktadır

4 Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli eserinde kırsal alanda ya da madencilik bölgelerinde işçiler için konut yapımının yalnızca zorunluluk değil, aynı zamanda kârlı bir iş olduğunu, işçilerin bu evlere tekeli fiyatlar ödemek zorunda kaldıklarını ve onların mücadele dirençlerini kırmak için kullanılan bir "tread mill" işlevi gördüğünü çarpıcı biçimde aktarır.

(...) konut sorununun, ya da işçilerin yazgısını etkileyen herhangi bir başka toplumsal sorunun tek başına çözümleneceğini ummak budalalıktır.” (Engels, 1992, s.54, s.74).

Bu durumda hem konut açığı, hem de konut fazlası bir arada olabilir; hem kapitalizmin konut açığını giderebileceği; hem de işçi sınıfının konut sorununu çözemeyeceği ileri sürülebilir; hem sorunun tüm sınıfların sorunu olduğu, hem de aslen işçi sınıfının bir sorunu olduğu anlaşılabilir. Ama tüm bu fikirler hâlâ artı-değer kuramı içinde ifade bulmuş sayılmaz. Engels’in siyasi bir polemik yürütürken farklı yönleriyle ileri sürdüğü fikirler, bir kent kuramının temelini ortaya çıkarmak için yeterli olgunlukta olsa da katkı Marx’la anlaşılacaktır.

SONUÇ: KENTSEL RANTIN DAYATTIĞI TEKEL FİYAT

Marx’ın ölümünden sonra, *Kapital*’in II’nci ve III’üncü ciltleri, Engels tarafından bir araya getirilerek yayımlanır. *Kapital*’in III’üncü cildinin 46. bölümü toprak rantı, özel olarak ise arsa rantı ile ilgilidir. Marx, toprak rantı üstüne kuramsal çözümlemelerini büyük ölçüde tamamlamış, farklılık rantını ve mutlak rantı kapitalizmin “normal biçimleri” olarak tanımlayarak arsa rantına geçmiştir. Özellikle mutlak rant ve arsa rantı üstüne bölümler, *Konut Sorunu* üstüne Engels’in bıraktığı uçları kuramsal olarak birbirine bağlamayı sağlar. Bugün, *Konut Sorunu*’nda tezat duran geçici ve normal yönler, farklılık rantı ve mutlak rantın birlikte kavranması ile rahatlıkla anlaşılabilir.

Farklılık rantı klasik iktisatçıların kuramsallaştırdığı bir ranttır ve toprağın kapitalist üretimde kullanılmasını ve üretilen ürünün piyasaya sunulmuş olmasını varsayar. Farklılık rantı, arz-talep dengesine göre oluşan düzenleyici pazar fiyatının, bireysel üretim fiyatı ile arasındaki farktan elde edilir. Mutlak rant ise, Marx’ın kapitalizmin ekonomik şartlarından bulup çıkardığı ve artı-değer kuramına dahil ettiği bir ranttır. Ürünün piyasaya sunulmasının koşulu olan mutlak rant, toprak sahiplerinin toprağın piyasada işlev görmesini engelleyerek üretim fiyatını yukarı çekme pahasına cebe indirdiği bir ranttır. Yani klasik iktisadın rant üstüne savının aksine piyasayı düzenleyen üretim fiyatı ‘maliyet + kâr’ değil, ‘maliyet + kâr + mutlak rant’tan oluşur.

Arzın yetersizliği nedeniyle düzenleyici pazar fiyatının yüksek olduğu bir durumda en uzak ve kötü topraklar kullanıma açılmış olabilir. Ama eski topraklardaki ek sermaye yatırımlarının artması ile piyasa fiyatı normal bir seviyeye çekilecek ve pazar fiyatı iyi toprakların üretkenliğindeki artışla düşecektir. Bu, kısa sürelerde gerçekleşebilir ve geçicidir. Ama mutlak rant, ek sermayeye ister aynı toprağa, ister başka toprağa yatırılсын engel rolü oynayabilir. Yani verimlilik ve konum farklılıklarına göre avantajlı olan toprakların elde ettiği farklılık rantı, arzın yetersiz olduğu durumda çok büyük

rant oranı getirebilirken, arzın yeteri kadar yükselmesi durumunda farklılık rantı düşecek, hatta eskiden farklılık rantı getiren bazı topraklar, artık rant getirmez hale gelecektir. Ama mutlak rant, toprağın kullanımının sınırlandırılması yoluyla her aşamada üretim fiyatını arttırılabilecektir. Arz-talep merkezli bir bakışla her durumda önemli bir kısım toprağın piyasaya hiç çıkarılmamış olduğu gerçeği normalleştirilir ve piyasa fiyatının tekel niteliği gizlenir. Oysa, “... daha önce Fourier’in de belirtmiş olduğu üzere, tüm uygar ülkelerde toprağın görece önemli bir bölümünün hep ekilmemiş olarak kalması karakteristik bir olgudur” (Marx, 2015, s. 744).

Bu durum kentsel arsa ve binalar için de geçerlidir. Marx, arsa rantının, tarım toprağındaki yasalarla yönetildiğini Smith’e dayanarak aktarır: “Bina amaçlı toprak söz konusu olduğunda, A. Smith, bunun rantının temelini, tüm tarım dışı için geçerli olduğu gibi, gerçek tarım rantıyla düzenlendiğini açıklamıştır” (Marx, 2015, s. 759).

Marx, kentsel topraklardan bahsederken konum nede niyle oluşan farklılık rantı yanında, toprak mülkiyeti tekelinin bina yapımını engelleyici bir rolü olduğunu da belirtmiştir: “Genel olarak ev yapımının önünde, üzerine ev inşa edilecek olan toprağın üçüncü bir kişinin [landlord-ÖG] mülkü olmasının çıkardığı engel vardır” (Marx, 2015, s. 751).

Marx, mülk sahibi sınıfın arsa ve binaları piyasaya sürmeme, boş tutma gücünün toprak üzerinde tekel fiyatını hakim kıldığını belirtir. İster hükümet, ister ekonominin güçleri ile yaratılсын toprak mülkiyeti tekeline dayanan bu hakimiyet, nüfus hareketinin ve toprakta yaratılan kıtlığın kademeli olarak kırdan kente doğru sürekli kayması üzerinde yükseldiği gibi, bu hareketi yönetme imkanı da yaratır. Büyük kentte konut fazlasının gizlendiği bu piyasada işçi sınıfı, konut açığı ile karşılaşarak, aşırı kalabalık, sağlıksız ve güvensiz koşullarda bile yüksek kiralara yaşamaya zorlanmış olur. Marx’a göre bu koşullarda işçi sınıfının yoksulluğu, büyük kentlerde büyük bir rant olanağı yaratmakla kalmaz, bu güç, sermaye sınıfı ile birleştiğinde işçileri yurtlarından kovma tehdidiyle onların mücadele direncini zayıflatma ve ücretler üzerinde baskı kurma imkanı yaratır (Marx, 2015, s. 760).

Artık *Konut Sorunu*’nda Engels’in neden sıkılmadan ve ısrarla kapitalist toplumun işçiyi topraktan kopardığını sevinçle aktardığı daha iyi anlaşılabilir. Bu sevinç büyük kentlere karşı değil, büyük kentler sayesinde.

“Büyük kentler, işçi hareketinin doğum yerleridir; işçiler kendi koşulları üzerinde düşünmeye ve o koşullara karşı savaşım vermeye ilkin oralarda başlamışlardır; proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlık ilkin kendini büyük kentlerde ortaya koymuştur; ... Büyük kentler ve onların kamusal zeka üzerindeki zorlayıcı etkisi olmasaydı, işçi sınıfı şimdi olduğundan çok daha az ilerlerdi” (Engels, 1997, s.183).

Bir bütün olarak bakıldığında Engels, toprak mülkiyeti nedeniyle büyük kentlerde hem konut açığı, hem de konut fazlasının bir arada olabileceğini ilk defa göstermekle kalmamış, kapitalist üretimin temeli olan kır-kent karşıtlığının tekel fiyat koşullarında mekânda nasıl biçimlendiğini de gözler önüne sermiştir. Engels'in kır-kent karşıtlığı ile bu karşıtlığın dolayımlandığı toprak mülkiyetini tek bir çerçeve içinde buluşturması, bugün ihmal edilmiş olsa da onun kent kuramına en önemli katkılarının birini oluşturmaktadır. Maddi ve zihinsel işbölümü ile başlayıp kapitalist toplumda sermayenin topraktan ayrılmasına kadar uzun bir tarihi olan kır-kent karşıtlığı, toprak mülkiyeti dolayımından geçerek kapitalizmin mekânsal peyzajını ve kapitalist çelişkiler ve işçi sınıfının yoksulluğunun başka coğrafyalara aktarılmasını anlamayı sağlar. Böylece Engels, bölgesel eşitlik, çevre ve kentleşme sorunlarına, soyut düşünsel belirlenimlerden türetilen kapitalist toplum ile doğa arasındaki bir çelişki değil, kapitalist topluma içkin olan gerçek çelişkiden, emek ve sermaye çelişkisi ve toplumsal sınıflardan yaklaşılarak geniş bir uzamda sınıf siyasetine tarihsel ve kuramsal katkı sunar.

O gün olduğu gibi, bugün de Engels'in konut sorunu- nu ikincil bir sorun olarak kavradığını ileri sürenlerin, toprak mülkiyeti tekeli üzerinde yükselen konut fazlasını önemsizleştirmeleri, kapitalizmin temeli olan kır-kent karşıtlığının silikleştiğini hatta ortadan kalktığını savunmaları da, Engels'in *Konut Sorunu*'nda devrimin güncelliğine vurgu yapması da tesadüf sayılmamalıdır (Engels, 1992, s. 11).

KAYNAKLAR

- Engels, F. (1992). *Konut Sorunu*. (G. Özduvalı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Harvey, D. (2009). Coğrafyada devrimci ve karşı devrimci kuramlar. *Sosyal adalet ve şehir*. (M. Morali, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Marx, K. (2000). *Kapital I*. (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2015). *Kapital III*. (M. Selik, E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksizm, şehrin Marksist bir hikayesi*. (N. Ünver, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şengül, H.T. (2001). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis*, 2, 9-31.